

DİNİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ QURAN TƏDRİSİNİN ƏSAS PRİNSİP VƏ METODLARI

Əbülfət VƏLİYEV,

AMEA-nın M.Füzuli adına Əlyazmalar

İnstitutunun dissertantı, Bakı İslam

Universitetinin Tədris şöbəsinin müdiri

ebulfetveliyev@gmail.com

AÇAR SÖZLƏR: *Quran təlimi, metod, müəllim, tərtib, təcvid, hərf, qiraət.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *обучение Корану, методология, учитель, тартил, таджвид, буква, чтение.*

KEY WORDS: *Quran education, method, teacher, tardeel, tajweed, letter, recitation.*

Qurani-Kərim Həzrət Peyğəmbərin (s) ən böyük möcüzəsidir. O, həm sözləri, həm də mənası ilə Allah kəlamı olduğunu isbat edən ilahi kitabdır. Əsas görtüşə görə, “oxumaq” mənasına gələn Qurana İslam alimləri belə bir tərif vermişlər: “Quran - Həzrət Peyğəmbərə (s) vəhy yolu ilə endirilən, müşəflərdə yazılan, təvətürlə rəvayət edilən və oxunması ibadət olan möcüzəvi kəlamdır” [1, s.47].

Oxunması ibadət sayılan ilahi kitab olduğuna görə müsəlmanlar bir tərəfdən Quranın başa düşülməsinə yaşanması üçün səy göstərmiş, digər tərəfdən oxunuşunun Həzrət Məhəmməddən (s) nəql edildiyi kimi öyrədilməsinə xüsusilə diqqət yetirmişlər. Peyğəmbərimiz (s) hədislərinin birində belə buyurmuşdur: “*Kim Qurandan bir ayə oxusa, qiyamət günündə həmin ayə onun üçün nura çevrilər*” [2, hədis №: 5204]. Buna görə də tarix boyu müsəlmanlar bu sahədə xüsusi müəssisələr (Darul-Qürra, Darul-Hüffaz və s.) təsis etmişlər. Bu səylərin nəticəsində Quran qiraətləri, sözlərin tələffüz forması və onun oxunma qaydaları nəsildən-nəslə keçərək bizə gəlib çatmışdır.

Qurani-Kərimin təlimi ən şərəfli və müqəddəs işlərdəndir. Çünki bu iş Peyğəmbərimizin (s) və onun seçilmiş əshabının yolunu davam etdirməkdir. Həzrət Məhəmməd (s) “*Sizin ən xeyirliniz Qurani öyrənən və onu başqalarına öyrədəndir*” [2, hədis №: 5169] buyurmaqla möminləri bu müqəddəs kitabı öyrənməyə və onu yaşayaraq öyrətməyə təşviq etmişdir. Tabein nəslinin böyüklərindən olan və qırx ildən artıq Quran təlimi ilə məşğul olmuş məşhur qiraət imamı Asimin müəllimi Əbu Əbdürrəhman əs-Süləmi (v.693) onu bu işə məhz həmin hədisin sövq etdiyini demişdir.

Qurani-Kərim müəllimi nəzəri bilgiləri öyrətməklə yanaşı, ayələri əmələ gətirən hərfləri, sözləri və cümlələri oxumalı və oxutmalı, lazım gəldikdə təkrar qayıdaraq Quran dərslərini həm nəzəri, həm də praktiki şəkildə təşkil etməlidir. Buna görə də Quran təlimi üçün seçiləcək müəllim həm qare (oxuyan), həm də muqri (oxudan) xüsusiyyətlərinə malik olmalıdır.

Quranı gözəl oxuyan hər insan onu çox yaxşı öyrədə bilər deyər bir prinsip yoxdur. Quran qıraəti və səsi gözəl olan bir çox insan vardır ki, bəzən istənilən şəkildə öyrədə bilmir. Lakin orta səviyyədə səs və qıraətə sahib olan, ya da səs gözəlliyi olmadığı halda təcvidlə oxunuşu mükəmməl olan hər bir müəllim Quran qıraətində yaxşı mütəxəssis ola bilər. Bunun nəticəsi müəllimin təlim metodlarını yaxşı bilməsi və tətbiq etməsindən asılıdır [3, s.47].

Biz bu məqalədə Quran tədrisinin əsas prinsip və metodlarını araşdırmağa çalışacağıq.

I. Quran təlimində əsas prinsiplər

1. İxlas

Quran təlimində ixlas və səmimiyyət təməl hesab olunur. Həzrət Peyğəmbər (s) hədislərinin birində belə buyurmuşdur: *“Bir iş görəndə onu yalnız Allah üçün gör”* [2, hədis №:1882]. Buna görə də təlimdə gözlənilən nəticənin yüksək səviyyədə olması müəllim və tələbələrin ixlas və səmimiyyətindən asılıdır. Quran oxumaq Allahın rızasını qazanmaq, Onun kitabını öyrənmək, başa düşmək və öyrətmək məqsədilə olmalıdır.

2. Qurani-Kərimi sevdirmək

Qurani-Kərimdə 114 surədən bir surə (“Tövbə” surəsi) xaric, qalan 113 surənin əvvəli “bismilləhir-rahmənir-rahim” ilə başlanır. Burada Uca Allahın “Rahmən” və “Rəhim” isimlərinin keçməsi, “Rahmən” surəsinin ilk iki ayəsində **“Rəhman! (Mərhəmətli olan Allah!). (Öz peyğəmbərinə) Quranı öyrətdi”** [4, 1-2] buyurulması Quran-Kərimi öyrənənlərə mərhəmət, şəfqət və sevgi hissi ilə yanaşmağa mühüm işarədir. Buna görə də Quran təlimində, ilk növbədə, dərslər və müəllimin sevdirməsinə önəm verilməlidir. Çünki müəllimini və dərslərini sevən tələbə sevərək öyrənəcək və dərsləri ilə xüsusi maraqlanacaqdır. Buna görə də təlimi asanlaşdıran, dərslər maraqlı artıran metodlardan istifadə etmək, mərhəmətli olmaq, yumşaq davranmaq, qorxutmamaq və nifrət etdirməmək əsas götürülməlidir. Həzrət Peyğəmbərdən gələn (s) hədislərin biri də bunu təqdisləyir: *“Asanlaşdırın, çətinləşdirməyin! Müjdələyin, nifrət etdirməyin!”* [5, hədis №: 69].

3. Quranda tədəbbür (düşünmək) və təfəkkür etmək

Qurani-Kərimi öyrənmək, oxumaq və öyrətməkdə məqsəd onu başa düşmək olmalıdır. Tədrisdə ləfz və məna bütünlüyü əsas götürülməlidir. Uca Yaradan Öz Kitabında **“(Ya Peyğəmbər! Bu Quran) sənə nazil etdiyimiz mübarək (xeyir-bərəkətli) bir Kitabdır ki, (insanlar) onun ayələrini düşünüb dərk etsinlər və ağıl sahibləri də (ondan) ibrət alsınlar!”** [4, “Sad”, 29], digər ayədə isə **“Onlar Quran barəsində düşünməzlərmidi? Yoxsa ürəklərinə kilid vurulmuşdur? (Yoxsa ürəklərinin öz kilidləri vardır?)”** [4, “Mühəmməd”, 24] buyuraraq Quran üzərində təfəkkür və tədəbbürün vacibliyini vurğulamışdır. Buna əsasən Quranı öyrənib-öyrətməkdə beş təməl hədəf əsas götürülməlidir: oxumaq, öyrənmək, başa

düşmək, yaşamaq və öyrətmək. Beş hədəfdən biri olan “başa düşmə”yə təlim zamanı xüsusilə diqqət yetirilməli, dərslərdə oxunan surə və ayələrin əhatə etdiyi mənalara çatdırılması tədrisin əsas qayəsindən biri olmalıdır [3, s.51].

4. Quranın oxunuşu əslinə uyğun olmalıdır

Qurani-Kərimin tədrisi ictimaiyyətə bağlı məsələ deyildir. Onun oxunuşu qiyamətə qədər eyni qalacaqdır. Şərtlərə və zamana görə dəyişməsi mümkün deyildir. Quran öyrənilməsi kimi oxunmalı və öyrədilməlidir. Əks halda, ilahi kitabın təhrifinə qapı aralanar. Çünki sözlər mənanın qəlibidir. Mənanın qorunması sözün qorunmasına bağlıdır. Kəlmənin təhrifinin qarşısını almaq üçün Quranın oxunuş sənədi mütəvatir (ardıcıl) olaraq Məhəmməd peyğəmbərə (s) gedib çıxmalıdır. Qiraətin səhih sənədlə nəql olunması vacibdir. Ərəb dili qanunlarına və müshəfin yazısına uyğun olsa belə, səhih bir isnadla nəql olunmayan qiraətlər qəbul olunmur. Quran-Kərimin tərifində keçən “təvatürlə nəql olunması” ifadəsi onun isnadının düzgünlüyünü və əslinə uyğun oxunmasını göstərir [1, s.577].

5. Quran qiraətini nəzəri və praktiki bilən bir müəllimdən öyrənmək

Hər bir elmin özünəməxsus tədris metodu olduğu kimi, Qurani-Kərimi öyrənməyin və öyrətməyin də xüsusi metodları vardır. Quran qiraətini öyrənməyin əsas yolu onu qaydalara uyğun olaraq düzgün şəkildə tilavət edən müəllimlərdən öyrənməkdir.

Quran qiraətində şifahi şəkildə nəql əsas hesab olunur. Müshəflərdə yazılı olan Allahın kəlamının təcvidlə oxunması, öyrənilməsi və öyrədilməsi yalnız şifahi yolla mümkündür. Buna görə də Quranın qiraəti gözəl şəkildə oxuya bilən bir müəllimi dinləyərək öyrənilməlidir. Cəbrail (ə) Qurani-Kərimi “tələqqi” (şifahi) yolu ilə Həzrət Peyğəmbərə (s) öyrətmişdir. Quranın öyrədildiyi şəkildə əldə olunmasını əmr edən ayədə Uca Yaradan buyurur: **“Biz onu (Cəbrailin dili ilə) oxutduğumuz zaman oxunmasını diqqətlə dinlə”** [4, “Qiyamə”, 18].

Peyğəmbər (s) Qurani Cəbraildən (ə) öyrəndiyi şəkildə səhabələrinə öyrətmiş və müsəlmanları onların arasından bu sahədə seçilən şəxslərdən öyrənməyə təşviq etmişdir. Hədislərin birində onun belə dediyi rəvayət olunur: *“Qurani bu dörd şəxsdən öyrənin: Abdulla ibn Məsud, Salim, Muaz və Ubey ibn Kəb”* [5, hədis №: 4999]. Digər hədisdə isə *“Qurani endirildiyi kimi gözəl bir şəkildə oxumaq istəyənlər Abdullah ibn Məsud (r.a) kimi oxusun”* [3, s.47] söyləməsi Quranın gözəl oxuyan müəllimdən öyrənilməsinin vacibliyinə diqqət çəkir.

Qurani qaydalara uyğun şəkildə oxumaq üçün ərəb dilini bilmək və ya ərəb olmaq kifayət deyildir. Peyğəmbərimizin (s) Qurani müsəlmanlara birbaşa özünün öyrətməsi və ya onları bəzi səhabələrinə istiqamətləndirməsi, məşhur səhabələrdən Əbu Dərdanın (v.652) Dəməşqdə Quranın tədrisi sahəsindəki fəaliyyəti İslamın ilk vaxtlarından etibarən onu mütəxəssis birindən öyrənməyin nə qədər önəmli olduğunu göstərir.

Quran təlimi sahəsində seçilmiş səhabələrdən olan Əbu Dərda sübh namazını qıldıqdan sonra müsəlmanlar Quran oxumaq üçün onun ətrafına toplaşar, o da onları on nəfərlik qruplara ayırır və hər qrupa Qurani yaxşı oxuyanlardan birini rəhbər təyin edərdi. Özü isə mehrabın

yanında dayanıb onlara nəzarət edər və etdikləri xətalara düzəldərdi. Bu tələbələrin sayı təqribən 1600 nəfər olmuşdur [6, s.110].

Qurani-Kərimin təlimində texnoloji vasitələrdən istifadə etməyin böyük faydaları vardır. Lakin bu vasitələrin müəllimi əvəz etməsi mümkün deyildir. Çünki bunlar tələbənin Quranı doğru şəkildə dinləməsinə təmin edir. Lakin təlim zamanı tələbəni dinləməyə və onun səhvlərini düzəltməyə ehtiyac vardır. Buna görə də bu vasitələrdən müəllimin nəzarəti altında istifadə edilməsi məqsədəuyğundur.

Qurani-Kərimi üsuluna görə oxumaq üçün müəllimdən təkcə təcvid qaydalarını deyil, eyni zamanda avazla oxunuşu da öyrənmək lazımdır. Çünki Quranı avazla oxumağın da özünəxas ölçüləri vardır. Bu ölçülər dəqiq şəkildə öyrənilməsə, Quran tilavətindən daha çox musiqiyə bənzəyər. Buna görə də səsin olması və məqam bilmək Quranı avazla oxumaq üçün kifayət deyildir [7, s.79].

6. Qurani-Kərimi təcvid qaydalarına uyğun olaraq oxumaq

Quran yazılıra, əzbərlənərək və ya üzündən oxunaraq nöqsansız şəkildə bu günə qədər gəlmiş və eyni şəkildə də davam edəcəkdir. Onun yazılması üçün yazı qaydalarına, əzbərlənməsi, düzgün və gözəl şəkildə tilavət edilməsi üçün isə oxunuş qaydalarına ehtiyac vardır. Sonradan sistemləşdirilərək “Təcvid elmi” adı altında toplanan bu qaydalara texniki olmasa da, praktiki olaraq Həzrət Peyğəmbərin (s) dövründə əməl edilmişdir. Buna görə də düzgün Quran oxumaq istəyənlər həmin qaydalara riayət etməlidir.

Uca Allah “...**Həm də (gəcə ibadət etdiyən zaman) aramla (ağır-ağır) Quran oxu!**” [4, “Muzzəmmil”, 4] deyər əmr etmiş və buna əsasən Quran oxunmağa başladığı andan etibarən “tərtil”ə (tərtildən qaynaqlanan təcvid qaydalarına) praktiki olaraq əməl edilmiş, lakin “Təcvid elmi” deyər bir termin işlədilməmişdir. “Təcvid” termini ilk dəfə yuxarıdakı ayədə keçən “tərtil” sözünü Həzrət Əlinin (ə) “buradakı tərtildə məqsəd Quranın təcvidi-hərfləri məxrəcindən doğru şəkildə tələffüz etmək və tilavət zamanı vəqf (dayanmaq) yerlərini yaxşı bilməkdir” [8, s.358] kimi izah etməsi ilə qiraət elminə aid yazılmış ədəbiyyatlarda istifadə olunmuşdur. Sonradan Quran tilavətində tətbiq edilən qaydalar bu ad altında toplanılmış və “Təcvid elmi” adını almışdır. Deməli, Qurani-Kərimi tərtillə oxumaq yalnız təcvid qaydalarının öyrənilməsi və tətbiq edilməsi ilə mümkündür.

“Təcvid” sözünün lüğəvi mənası “yaxşılaşdırmaq”, “gözelləşdirmək”, termin olaraq isə “hər bir hərfi öz məxrəcindən (tələffüz olunduğu yerdən) ona aid olan sifətlərə (hərfin yaranma keyfiyyətinə) riayət etməklə tələffüz etmək” [9, s.164] deməkdir. Hərfin sifətləri dedikdə onun malik olduğu vacib (hərflərin sözün tərkibində deyil, təklikdə tələffüz olunarkən yaranma keyfiyyəti) və əlavə (hərflərin sözün tərkibində yanaşı düşdüyü hərflərə əsasən ortayan çıxan xüsusiyyətləri) keyfiyyətlər nəzərdə tutulur. Beləliklə, təcvid-ərəb dili hərflərinin məxrəc və sifətlərini (fonetikasını) öyrənən və öyrədən elmdir [10, s.73].

Təcvid Qurani-Kərimin Peyğəmbərimizdən (s) öyrənilən şəkildə oxunmasını təmin edir. Hədislər də daxil olmaqla, ərəbcə olan mətnlərin heç biri təcvidlə oxunmur. Buna görə də təcvid

yalnız Quran tilavətinə aid olub, onunla digər mətnləri bir-birindən ayırır. Təcvid bir tərəfdən Quranın doğru və gözəl şəkildən oxunmasını təmin etmiş, digər tərəfdən isə xüsusilə səslə tilavət edildikdə dinləyənlərin onun Quran olduğunu başa düşmələrinə gətirib çıxarmışdır.

Təcvid elmi vasitəsilə ərəb dili hərflərinin hər birini öz məxrəcindən malik olduğu sifətlərlə tələffüz etmək öyrənilir. Məsələn, [x] (خ) səsinin malik olduğu “təfxim” (qalınlaşma) sifətini bilmədən, heca tərkibində həm [xa], həm də [xə] kimi tələffüz etmək olar. Hər iki hecada [x] səsi boğazdan tələffüz olunmasına baxmayaraq, birinci hecada “təfxim” (qalın), ikinci hecada isə “tərqiq” (incə) ilə tələffüz olunur. Lakin [xa] hərfi qalınlaşma xüsusiyyətinə malik olduğuna görə məxrəcindən qalın şəkildə tələffüz edilməlidir. Bir çox hallarda isə söz tərkibində bir hərfin xüsusiyyətinə riayət etməmək həmin sözün mənasının dəyişməsinə səbəb olur. Məsələn, “ehtiyacsız” mənasını verən صَمَد [saməd] və “gübrə” mənasında olan سَمَد [səməd] sözlərinin bir-birindən fərqi birinci sözün sad (ص), ikinci sözün isə sin (س) hərfi ilə yazılmasıdır. Hər iki hərf eyni məxrəcdən (yerdən) tələffüz olunmasına baxmayaraq, onları fərqləndirən əsas xüsusiyyət [sa] hərfinin “qalın”, [sin] hərfinin isə “incə” tələffüz olunmasıdır. Bu hərflərin xüsusiyyətlərinə riayət etmədiyimiz zaman sözlərin mənası tamamilə dəyişəcəkdir. Buna görə də hər bir hərfi tək məxrəcindən tələffüz etmək kifayət deyildir, əksinə, həmin hərfi ona aid keyfiyyətilə bərabər məxrəcindən tələffüz etmək lazımdır ki, bu da yalnız təcvid elmini bilməklə mümkündür. Təcvid elminin qayəsi tilavət zamanı dili xətalardan qorumaqdır.

Buna görə də, demək olar ki, məhz təcvid elmi sayəsində ərəb dili səsləri nəinki, keçən əsrlər ərzində dəyişməmiş, hətta öz incəliklərini qoruyub saxlamış və bunun da nəticəsində Qurani-Kərimin endirildiyi kimi oxunması nəsil-dən-nəslə ötürülərək dövrümüzə qədər gəlib çıxmışdır [10, s.73-74].

Quran oxumağı öyrənənlər bəzən Quranı düzgün şəkildə oxumaq ilə gözəl səslə oxumağı qarışdırırlar. Bir insanın səsinin gözəl olub-olmaması onun ixtiyarında deyildir. Gözəl səs Uca Yaradanın bəndələrinə verdiyi bir nemətdir. Bununla bərabər, Allah hər bir insana danışa biləcəyi, ən azı, Quranı düzgün oxuyub öyrədə biləcəyi qədər səs vermişdir. Danışmağı bacaran insanlar Quranın düzgün oxunuşunu öyrənib, başqalarına da öyrədə bilirlər. Çünki Allahın əmri Müqəddəs Kitabımızı avazla oxumaq deyil, onu düzgün şəkildə oxumaqdır. Səs isə düzgün formada oxunan Quran üçün zinətdir. Buna görə də səsin gözəl olmaması səbəbilə Quran təlimindən kənar qalmaq doğru deyildir. İstər səsi gözəl olsun, istər olmasın hər bir insan düzgün Quran oxuyan müəllimdən dərs almalı və üsuluna uyğun tilavət etməyi bacarmalıdır.

Quran oxunuşunda əsas Allahın kəlamı olduğunu düşünərək iklas və səmimiyyətlə oxumaqdır. Allah Rəsulu (s) “Kim Quranı hamıdan gözəl oxuyur?” sualına belə cavab vermişdir: “*Quran oxumağını eşidəndə Allahdan qorxduğunu hiss etdiyini*” [2, hədis №: 5190].

II. Quran təlimində təməl metodlar

“Metod” sözü yunanca olub, Azərbaycan dilində “üsul”, “yol” mənasında işlədilir. O, “istənilən hədəfə ən doğru və qısa yolla çatmaq üçün öncədən bilərək və şüurlu şəkildə plan və proqram əsasında gedilən yoldur” [3, s.51].

Bir elmin hər hansı üsulla öyrədilməsi çox önəmlidir. İslamın mesajlarını bəşəriyyətə çatdırmağı buyuran ayədə metodun önəminə belə diqqət çəkilir: **“(Ya Rəsulum!) İnsanları hikmətlə (Quranla, tutarlı dəlillərlə), gözəl öyüd-nəsihət (moizə) ilə Rəbbinin yoluna (İslama) dəvət et, onlarla ən gözəl surətdə (şirin dillə, mehribanlıqla, əqli səviyyələrinə müvafiq şəkildə) mübahisə et...”** [4, “Nəhl”, 125]

Hər bir elmin metodları olduğu kimi, Qurani-Kərimi də tədris etməyin özünəxas metodları vardır. Həmin metodları aşağıdakı kimi sıralaya bilərik:

1. Səma (السمع)

Elm əldə etməyin ən önəmli yollarından olan “səma” metodu “əşitmək” və “duymaq” vasitəsilə öyrənmə və öyrətmək yoludur. Bu üsulda müəllimin oxuması və şagirdin diqqətlə dinləməsi şərtidir. Həzrət Peyğəmbər (s) Qurani-Kərimi Cəbrildən (ə) ilk dəfə “səma” metodu ilə öyrənmiş və səhabələrinə də həmin üsulla öyrətmişdir [11, s.97].

Bu üsulda “qare” və “muqri” vəsfinə sahib olan müəllimin oxuması, tələbənin isə müəllimin ağız hərəkətlərinə diqqət edərək dinləmə yolu ilə hərflərin tələffüzünü, sözləri və ayələri mənimsəməsi önəmlidir. Çünki insan təqlid edərək danışmağı öyrənən varlıqdır.

Qiraət alimlərinə görə, Quran təlimi nəzəri və praktiki olaraq iki qrupa ayrılır. Nəzəri bilgilərin qiraət və təcvid elminə aid yazılmış kitablardan öyrənilməsi Quran təliminin nəzəri bölməsini təşkil edir. Kitablarda izah olunan mövzuların Quranın oxunuşu zamanı tətbiq edilməsi qaydaları isə yalnız həmin sahədə mütəxəssis olan müəllimdən eşitmə yolu ilə öyrənilməlidir. Qiraət kitablarında qeyd olunan “Quran qiraətini oxuması gözəl olan müəllimlərdən öyrənin” [9, s.173] ifadəsi “səma” üsuluna işarə edir. Ümumiyyətlə, İslam elmləri arasında öyrənilməsində müəllimə ən çox ehtiyac duyulan elm təcviddir. Çünki Quran təlimi bir yönü ilə hüsnüxətə bənzəyir ki, dəqiq şəkildə müəllimsiz öyrənilməsi mümkün deyildir.

Hər bir hərfin tələffüz xüsusiyyətlərinə riayət edilərək deyilməsi, sükunlu və təşdidli (qoşa samit) tələffüz zamanı sərf olunan zamanın təsbit edilməsi, qalın və incə hərflərin hərəkəli, hərəkəsiz və təşdidli formasında dəqiq şəkildə ifadəsi yalnız müəllimi dinləməklə mümkündür. Həmçinin “Təcvid elmi”nin digər mövzularından olan “sükunlu “nun” hərfi və tənvinlər”in oxunuş qaydalarının, “işmam”, “raum”, “təshil”, “imalə”nin necə icra olunduğunu və mədd (uzatma) ölçülərinin nə qədər olduğunu yenə müəllimi dinləməklə öyrənmək olar.

Müəllimin oxuyub şagirdlərin dinləməsi üsulundan səhabələr, tabiun və ətbau-t-tabiin dövrlərində istifadə olunduğu kimi, sonralar da bu metoda müraciət edilmişdir. “Səma” metodunu fərdi tətbiq edənlərlə yanaşı, cəm şəkildə də tətbiq edənlər olmuşdur. Yeddi qiraət imamından İmam Kisainin bir kürsü üzərinə çıxıb Quranı əvvəldən axıra qədər oxuması, tələbələrin də əllərindəki müşəflərlə onu dinlədikləri və “vəqf” (Quran oxuyarkən uyğun yerdə dayanmaq) və “ibtida” (Quran oxuyarkən uyğun yerdən başlamaq) yerlərini işarə etdikləri bildirilir [12, s.53].

Bu metodu tətbiq edərkən müəllimin bütün tələbələrin onu görə biləcəyi bir yerdə, şagirdlərin isə ya dairəvi, ya da “U” hərfi formasında oturması, həmçinin müəllimin sinfin şəraitinə görə səsini tənzimləməsi və tilavət zamanı şagirdlərini izləməsi önəmlidir.

Təlim zamanı tələbələrin düzgün oxumadığı yerlər və ya tələffüzü çətin olan sözlər bir neçə dəfə təkrar edilməlidir. Qiraət və təcvid alimlərinə görə, Quran təlimində müvəffəqiyyət qazanmağın ən önəmli açarlarından biri də çox təkrarlamaqdır. Onlar gözəl Quran təlimi üçün mütəxəssis müəllimi dinləməyə və çoxlu təkrar etməklə uzun zamana ehtiyac olduğunu qeyd etmişlər [7, s.79].

2. Ərz (العرض)

Lügətdə “təqdim etmək”, “nümayiş etdirmək” mənasını bildirir. Quran qiraətində isə tələbənin oxuyub müəllimin dinləməsinə “ərz” metodu deyilir. “Səma” metodu kimi, bu üsulun da mənbəyi Məhəmməd peyğəmbərə (s) gedib çıxır. Bununla əlaqədar İmam Süyuti belə demişdir: “Quranı müəllimin qarşısında oxumaq metodu Həzrət Peyğəmbərin (s) hər il Ramazan ayında Quranı Cəbrailə “ərz” etməsinə əsaslanır” [11, s.98]. Rəvayətlərdən aydın olur ki, Peyğəmbərimiz (s) hər il Ramazan ayında həmin vaxta qədər nazil olmuş ayələri Cəbrailə oxumuşdur. Quran tilavətində öndə gələn səhabələr də, başda vəhy katibləri olmaqla, yazdıqlarını və əzbərlədiklərini Həzrət Məhəmmədə (s) ərz etmişlər [12, s.53].

“Ərz” üsulunda müəllim tələbələrini mümkün qədər bir-bir diqqətlə dinləməli, hər hansı hərfin, hərəkənin və ya təcvid qaydasının səhv tələffüzünü nəzərdən qaçırmamalı, düzgün oxumadığı yerlərdə ona səhvini düzəltmək üçün fürsət verməlidir. O, səhvini düzəldə bilmədikdə isə müəllim həmin xətanın düzgün tələffüz formasını bir neçə dəfə təkrar oxuyub göstərməlidir.

3. Əda (الآداء)

Lügətdə “yerinə yetirmək”, “borc vermək” mənasında olan “əda” Qurani-Kərim təlimində “müəllimi dinlədikdən sonra eyni keyfiyyətlə ona oxumaqdır” [11, s.99].

“Əda” üsulu “səma” və “ərz” metodlarının eyni vaxtda tətbiq edilməsidir. Yəni öncə müəllim oxuyub tələbə dinləməli, sonra isə tələbə oxuyub müəllim dinləməlidir. Bu zaman tələbənin etdiyi xətalara müəllim tərəfindən düzəldilməlidir. Xüsusilə, təlimin ilk vaxtlarında bu üsul həyata keçirilməlidir. Bunda məqsəd müəllimin öyrətdiyi doğru oxunuşun tələbə tərəfindən dərhal qavranılması və təkrar edilərək qüvvətləndirilməsidir. Tələbə qiraət baxımından inkişaf etdikdən sonra təlimin sadəcə “ərz” üsulu ilə davam etdirilməsi, müəllimin tələbəsini dinləyərək onun səhvlərini düzəltməsi kifayətdir.

4. Birlikdə (xorla) oxumaq

Qurani-Kərimin tədrisində cəm şəkildə çalışmağın xüsusi yeri vardır. Birlikdə oxumaq tələbələrin dərslə aktiv şəkildə iştirak etməsinə və müəllimin doğru qiraəti dəfələrlə oxumasına səbəb olan sistemdir. Xorla çalışmağın faydası bunlardan ibarətdir: “Hər bir şagird oxunuşda iştirak edir, onlarda oxuya bilməmə həyəcanı günü-gündən azalır və özünə güvən duyğusu formalaşır. Birlikdə oxuma nəticəsində hər bir tələbə bölmələrin hamısını müəlliminə oxuyur və ondan dinləyir. Müəllimdən eşidilən doğru səslər tələffüz oluna-oluna tələbələrin hafizəsinə

yerləşir. Xorla oxumaq şagirdlərin fikrini daim dərslə məşğul edir və qısa zaman ərzində onlara dəfələrlə oxumaq və onlardan dinləmək imkanı verdiyinə görə müəllimin işini asanlaşdırır [13, s.47].

Birlikdə çalışma zamanı müəllimin ayaq üstə olması və ya bütün tələbələr tərəfindən görüləcək yerdə oturmaları qrupun idarə edilməsi baxımından çox önəmlidir. Müəllim xorla oxudacağı səhifəyə öncədən hazırlaşmalı, hansı hərf və sözlər üzərində xüsusilə dayanmaq lazım olduğunu təyin etməlidir. Oxunuş zamanı yeri gəldikcə tələbələri bir-bir və ya kiçik qruplar halında təkrar olaraq çalışdırmalıdır. Birlikdə oxumağın daha yaxşı nəticəsinin olması üçün xüsusi otaqların təyin olunması faydalıdır [12, s.55].

5. Hərf təlimi (Təshihul-huruf)

Təcvid elminin predmeti hərfdir. Quran təlimində istifadə olunan əsas metodlardan biri də hərf təlimidir. Buna təcvid elmində “təshihul-huruf” deyilir. Bunda məqsəd həfləri məxrəc və xüsusiyyətlərinə uyğun şəkildə tələffüz etməyi öyrətməkdir. Çünki həflərin düzgün tələffüzü Qurani-Kərimin xətasız oxunmasına xidmət edir. Möhkəm olmayan bünövrə üzərində sağlam bina tikə bilməyəcəyimiz kimi, həfləri düzgün tələffüz etmədən Quranı əslinə uyğun şəkildə oxumaq da mümkün deyildir.

Hərf təlimində bütün həflərin tələffüz olunduğu yerin şəkillərlə göstərilməsində, heç şübhəsiz, böyük fayda vardır. Təlim zamanı öncə həflərin məxrəci təsbit edilməlidir. Təcvid alimlərinə görə, həflərin məxrəcini təyin etmək üçün həflin əvvəlinə hər hansı hərəkəli hərf gətirməklə ya sükunlu (hərəkəsiz), ya da təşdidli tələffüz etmək lazımdır. Hərf təşdidli tələffüz olunduqda həm məxrəci, həm də sifətləri daha aydın şəkildə ortaya çıxır [9, s.190].

Təlim zamanı bütün həflər bir-bir öncə “qısa saitlərlə -...ب بْ”, sonra isə sırası ilə “cəzmi-hərəkəsiz (əvvəlinə hər hansı bir sait artırmaqla) -...أبْ”, “təşdidli-...أَبْ”, və “mədli-uzadaraq-...بُوبُ” təkrar-təkrar heca olaraq oxudulmalıdır. Hər bir hərf bu şəkildə müəllim tərəfindən oxunmalı, sonra tələbələr xorla təkrar etməli və yeri gəldikcə bir-bir dinlənilməlidir.

Hər bir hərf gözəl şəkildə tələffüz edilənə qədər bu metod davam etdirilməlidir. Tələbələrin qabiliyyətləri bir-birindən fərqli olduğundan, davamlı motivasiya edilməli və ümitsizliyə düşmələrinə imkan verilməməlidir. Bütün bunlardan sonra təcvidin digər qaydaları tətbiq edildikdə ortaya gözəl nəticə çıxar.

III. Quran-Kərimin tədris prosesi

1. Əlifbanın tədrisi

Əlifba Quran oxumağı öyrənməyin ilk mərhələsidir. Təlim zamanı həflərin tələffüzü doğru və düzgün şəkildə öyrədilməlidir. Bu zaman həflərin adları üzərində çox qalmadan verdiyi səsi hər üç hərəkə və ya təkə “fəthə” (qısa “ə” saiti) ilə oxuyub, oxutmaqla tələbələrin qavramalarına çalışılmalıdır. Çünki həfləri adları ilə öyrənənlərin sonradan həmin həfləri

hərəkə ilə oxumaları çətin olur. Əlifba təlimində digər metod isə bütün hərfərin verdiyi səsi öyrətdikdən sonra hərəkə ilə oxumağa başlamaqdır [12, s.59].

İlk dəfə Quran oxumağı öyrənməyə başlayanlar hərfələri məxrəc və xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq düzgün tələffüz etməyib yalnız oxunuşa öyrəşsələr, formalaşmış yanlış tələffüzün yerinə doğru tələffüzü formalaşdırmaq təlimin uzanmasına səbəb olar. Buna görə də Quran oxumağı bilməyənlər öncə yanlış oxuyanlara nisbətən düzgün oxunuşu daha tez mənimsəyirlər. Çünki ilk dəfə öyrətməyə bir, səhvin düzəldilib doğru oxunmasına isə iki iş sərf olunur. Bu səbəbdən yanlış oxunuşa vərdiş etmiş tələbələr sonradan mütəxəssis müəllimdən düzgün oxunuşu öyrənmək istədikdə təlim müddətinin uzanması onlarda ümitsizliyə səbəb olmamalı, dərslərə səbir və əzmkarlıqla davam etməyin lazım olduğunu təlimə başlayarkən bilməlidirlər [7, s.81].

Sözləri oxumağa başladıda öncə hecalara ayırıb, sonra bütöv sözü oxumaq lazımdır. Təlim zamanı müəllim bütün dərslərdə sözləri yüksək səslə və dəqiq şəkildə oxumalı, tələbələrdə dinləyərək qavrama qabiliyyəti formalaşdırılmalıdır. Sözləri oxuyarkən hərfərin məxrəc və xüsusiyyətlərinə dəqiq şəkildə riayət etmək üçün yeri gəldikcə “hərf təlimi” icra olunmalıdır.

2. Quran oxumaq

Əlifbanı tamamlayıb Qurani-Kərimi üzündən oxumağa başlayarkən sözləri ardıcıl oxumaq çətinlik yaradır. Buna görə də öncə müəllimin bölmələri söz-söz oxumasına, tələbələrin isə çoxlu təkrar etməsinə ehtiyac vardır. Təlim zamanı bütöv səhifə deyil, bir neçə sətir dəfələrlə oxunmalıdır. Çünki çox hissəni oxumaq yerinə az hissəni çox oxumaq daha faydalıdır. Bir neçə səhifə eyni metod tətbiq edildikdən sonra tələbələrin oxuma səviyyəsinə görə sətir sayı getdikcə artırılmalıdır [12, s.68].

Təlim zamanı müəllimin verilən tapşırığın hamısını deyil, bir hissəsini soruşması, oxunuş zamanı kimin oxuyacağını seçməsi və tələbə səhv etdikdə səhvin nə olduğunu və necə oxunacağını özünün deyil, başqa tələbənin düzəltməsinə istəməsi bütün tələbələrin dərslərdə iştirakını təmin edəcəkdir.

Müəllim tələbənin səhvinə iki yolla düzəldə bilər: birincisi, səhv etdiyi zaman dərhal müdaxilə edərək düzəltməyə çalışmaq, ikincisi isə səhvləri qeyd edib oxunuş tamamlandıqdan sonra düzəltmək. Birinci metod səhvi çox olan tələbənin tez-tez oxunuşu kəsilib xəbərdar edildiyində həyəcanlanmasına, buna görə də daha çox səhv etməsinə səbəb ola bilər. Digər tərəfdən, səhvin həmin vaxt düzəldilməsi digər tələbələrin xətaləri zamanında görmələri baxımından daha yaxşıdır. Buna görə də müəllim tələbənin vəziyyətinə görə iki metoddan birini tətbiq etməlidir.

Üzündən oxunuş zamanı hərfərin tələffüzünü formalaşdırmaq üçün yeri gəldikcə “hərf təlimi”nin tətbiq edilməsi və oxunacaq bölmələrin səs yazısının tələbələrə verilməsi daha faydalıdır. Səs yazısının verilməsi onların qrupdan kənarında da davamlı dinləyərək düzgün öyrənmələrinə, dinləmə qabiliyyətlərinin formalaşmasına və nəticədə əzbərləmələrinə səbəb olacaqdır.

Quran oxuyarkən sözlərin ayrılmasına və mənaya uyğun olaraq “səs vurğusu”na diqqət

edilməlidir. Sözlər və səslər bir-birinə qarışdırılmamalıdır. Məsələn, “Fatihə” surəsində [iyyəkə] sözünün sonuncu hecası olan [kə] səsinə [nəbudu] sözünə birləşdirib [kənəbudu] kimi oxunmamalıdır.

3. Təcvid qaydalarının təlimi

Artıq qeyd etdik ki, təcvid Qurani-Kərimi qaydalara uyğun şəkildə oxumağı öyrədən elmin adıdır. “Məd”lərin ölçüsü, “ğunnə”nin miqdarı, “idğam” və digər qaydalar həm nəzəri, həm də praktiki şəkildə öyrədilməlidir. Təcvid qaydalarına aid nəzəri bilgilər verildikdən sonra Qurani-Kərimdən çoxlu misal verilməklə tətbiq edilməlidir.

Təcvid qaydaları ən çox istifadə edilən sırasına əsasən öyrədilməlidir. Məsələn, “tənvini və sakin nun” hərfinin oxunuş qaydalarını “mədd” bəhsindən öncə öyrətmək daha məqsədəuyğundur. Çünki tələbə “mədd işarəsi”ni göstərməklə “məd”in növlərini bilməsə də, uzadaraq oxuya bilər, lakin “ixfa”, “idğam”, “iqləb” və digər qaydaların nəzəri tərəfini bilmədən icra edə bilməz.

Quran öyrənən hər bir tələbə təcvid qaydalarını bilməli və yeri gəldikdə başqalarına öyrətməyi bacarmalıdır. Bu baxımdan təcvid qaydalarının təlimində asan və sadə üsuldən istifadə etməli və öyrədilən biliklərin yaddan çıxması üçün davamlı olaraq misallar üzərində çalışılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Muhəmməd Əbdul-Əzim Zərqani. Mənahilul-İrfan fı Ulumil-Quran (çev.: Doç.Dr. Halil Aldemir). İstanbul: Beka yayıncılık, 2015, c.I, 638 səh.
2. Mizanul-hikmət (xülasəsi). Peyğəmbər (s) və mamların (ə) mübarək hədisləri (ikinci nəşr). Toplayan: Ayətullah Məhəmməd Məhəmmədi Reyşəhri. İİR, Mədəniyyət Mərkəzi, 2009, 992 s.
3. Nazif Yılmaz. Kurani-Kerimi nasıl öğretelim. İstanbul: 2016, 112 səh.
4. Qurani-Kərim (tərcümə və şərh: Z.M.Bünyadov və V.M.Məmmədəliyev). Bakı: “Şərq-Qərb” Nəşriyyat evi, 2012, 960 səh.
5. Əbi Abdilləh Muhəmməd ibn İsmail Buxari. Səhih əl-Buxari. Beyrut: Dəru ibn Kəsir, 1988 (2002).
6. Abdurrahman Çetin. Kuran ilimləri və Kuran-ı Kerim tarixi. İstanbul: Dergah yayınları, 2. Baskı, 2013, 366 səh.
7. Mustafa Kılıç. “İmam-Hatip Ortaokul və Liselerində Kuran Eğitimi Üzerine Bir Araştırma” // Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt-sayı 47, Aralık 2014, səh. 69-106.
8. Ömer Aslan. “Kuran tilavətində tecvidin gerekliliği ve lahn (okuyuş hataları)” // Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: VII/1, Haziran 2003, Sivas, səh. 372-387
9. Qaradağlı V.A.Təcvid. Bakı: “Elm”, 2011, 360 səh., şəkillər.
10. Mustafa Kılıç. “İmam-Hatip Ortaokul və Liselerində Kuran Eğitimi Üzerine Bir Araştırma” // Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt-sayı 47, Aralık 2014, səh. 69-106.
11. Mustafa Atilla Akdemir. Kıraat ilmi eğitim ve öğretim metotları. İstanbul: M.Ü. İlahiyat fakültesi vakfı yayınları, 2. Baskı, 2016, 184 səh.
12. Nazif Yılmaz. Kurani-Kerimi nasıl öğretelim. İstanbul: 2016, 112 səh.
13. Fatih Çollak. Kuran-ı Kerim dersi müfredatı və öğretim teknikləri: İmam Hatip liselerində eğitim ve öğretim. İstanbul: Dem Yayınları, 2005.

Абульфат Велиев

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ КОРАНА В РЕЛИГИОЗНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

РЕЗЮМЕ

Священный Коран является Божественной Книгой, которая дошла до нашего времени как в устной, так и в письменной форме. С эпохи Золотого века мусульмане уделили особое внимание чтению Священного Корана и передали его следующим поколениям. Хотя Священный Коран был ниспослан на арабском языке, он отличается от других арабских текстов с точки зрения чтения.

С учением чтением манер Пророка (мир ему и благословение), было определено множество правил и систематизировано под названием «наука таджвид». Основным предметом этой науки – является буквы. Первым этапом защиты Священного Корана и его правильного чтения - правильно произносить арабские буквы. Потому что правильное произношение букв обеспечивает правильное чтение слов и аятов.

Чтобы достичь этой цели, роль учителя-специалиста очень важна, и обучение Священному Корану должно находиться под наблюдением учителя, который прекрасно читает Священный Коран.

Abulfat Valiyev

THE MAIN PRINCIPLES AND METHODS OF QURAN EDUCATION IN RELIGIOUS EDUCATIONAL INSTITUTES

SUMMARY

The Holy Quran is a divine book which passed down to us both in the oral and written form. Muslims paid a special attention to the proper recitation of Quran and passing to the next generations from the Golden Age. Though Quran was revealed in Arabic language, it differs from the other arabic texts in terms of reading.

A set of rules in Quran recitation were determined by referring to Prophet's (pbuh) reading style and it was classified under the name of "the science of tajweed". The main objective of this science is letters. The first stage of the protection of the Holy Quran and reading it well is to pronounce the Arabic letters correctly. For the pronunciation of the letters correctly leads to the correct reading of the words and sentences.

The role of any specialist teacher is highly important in this regard, and education of the Holy Quran must be conducted under the surveillance of the teacher who reads the Holy Quran in proper style.